סימן ג

נוסח הקדיש בתיבות לעלם לעלמי עלמיא

בס"ד. מוצש"ק לסדר בראשית תשס"ה לפ"ק.

נשאלתי ע"י הבחור המופלג בתורה ויר"ש ר' נסים זרחיה חצבאני הי"ו, מניו יורק ארה"ב, על מה שקבעתי בסידור "שער בנימין" נוסח ק"ק דמשק, בנוסח הקדיש לומר "לעלם לעלמי עלמיא" בהשמטת אות ו', בראותו הסכמת כמה אחרוני זמנינו שליט"א שסמכו בכל כחם לקיים הנוסח שהביאו הראשונים לומר "ולעלמי" בתוספת ו', ע"פ דעת מרן הבית יוסף. וזאת תשובתי אליו.

דברי הראשונים שהביא הבית יוסף

בבית יוסף (או"ח סימן נ"ו) הביא מדברי הראשונים שכתבו שצריך לומר נוסח "יהא שמיה רבא וכו'", עם כ"ח אותיות, וכמ"ש בשבת (דף קי"ט ע"ב) כל העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כחו קורעין לו גזר דינו, ובתיבת "כחו" נרמז שיש באמירה זו "כח" אותיות. ומאחר ובנוסח המקובל מהקדמונים "יהא שמיה רבא מברך לעלם ולעלמי עלמיא" יש כ"ט אותיות, כתב שם כמה דרכים בזה.

א) **האבודרהם** (עמ' ס"ט) כתב לומר "ולעלם עלמיא" [בהשמטת הי' מתיבת ולעלמי] כדי שיהיו כ"ח אותיות, ועוד כי כן הוא לשון הפסוק (דניאל ז' ח') ויחסנון מלכותא עד עלמא ועד "עלם עלמיא" ע"כ.

ב) **הכלבו** (סימן ז') כתב ג"כ שיהיו כ"ח אותיות, ולפיכך הזהיר שלא לומר "ולעלמי עלמיא", כי יהיו בו כ"ט אותיות, אלא יאמר "ועלמי עלמיא" [בהשמטת הל' הראשונה מתיבת ולעלמי] ע"כ.

ג) **מהר"י** אבוהב כתב שיאמר לעלם "לעלמי" עלמיא [בהשמטת הו' מתיבת ולעלמי], כדי שלא יהיו אלא כ"ח אותיות.

ד) **הבית** יוסף כתב שאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים בשביל שום דרשה, וכיון שקבלנו מקדמונינו לומר "ולעלמי עלמיא", כל המשנה ידו על התחתונה. והביא שיש מקיימים גירסת "ולעלמי עלמיא" עם מה שאמרו שצריך שלא יהיו יותר מכ"ח אותיות, ואומרים כי תיבת "שמיה" היא חסרת י', כי כן הוא בדניאל (ב' כ') להוי "שמה" די אלהא מברך מן עלמא ועד עלמא ע"ש.

דברי רבינו האר"י ז"ל ומהר"ש ויטאל ז"ל

והנה בשער הכונות דרושי הקדיש (דף י"ד ע"ג) מבואר שמתיבת "יהא שמיה רבא" עד "עלמיא", יש כ"ח אותיות. וכבר עמד מהרש"ו (בהגהות וביאורים אות ג') שלפי הנוסח המורגל הם כ"ט אותיות, וכתב דאפשר שתיבת "ולעלמי", צריכה להיות בלא ו', ואז יהיו כ"ח אותיות. וכיוון בגדלו לתירוצו של מהר"י אבוהב ז"ל הנ"ל. ומשמע מלשונו שישוב זה הוא מדעתו דרך אפשר, ויתכן שלפי האמת אינו כן, ושערי תשובות אחרות לא ננעלו.

הערה ע"ד מהר"ש ויטאל ז"ל

ולכאורה יש להעיר על דבריו, דבשער הכונות בהמשך הדרוש הנזכר (דף ט"ו ע"א) חזר והזכיר כ"ח אותיות דיהא שמיה רבא וכתב שם נוסח "ולעלמי" בתוספת ו' ע"ש. וכן חזר עוד שם בהמשך (דף ט"ו ע"ד) במנותו כ"ח תיבות מתיבת "יהא שמיה רבא" עד "דאמירן בעלמא", וכתב "ולעלמי" בתוספת ו' ע"ש. וצריך לומר דמאחר ואכן הנוסח שהיה מורגל בפי כל הוא "ולעלמי" בתוספת ו', לא דק.

אלא דלפ"ז הוא דוחק גדול, דהא מעיקרא מנין כ"ח אותיות אתא לאשמועינן, ומאחר והנוסח המורגל היה לומר "ולעלמי" בתוספת ו', מדוע העלים את הדרך הנכונה להשמיט אות ו', ואיך סמך עלינו שנדע לשנות את הנוסח המורגל, מדעתינו.

ולכאורה היה נראה דהתירוץ שהביא הבית יוסף דתיבת "שמיה" היא חסרת י' כמ"ש בספר דניאל, מרווח טפי בדעת רבינו האר"י ז"ל, דלעולם ס"ל דאומרים "ולעלמי" בתוספת ו' כפי המנהג המורגל בפי כל, ומנין כ"ח אותיות הוא מחמת חיסור אות י' דתיבת "שמיה", וכיון שאין בזה נפקותא ניכרת, דלעולם לא משתנה הברת תיבת "שמיה" אם היא חסרת י' או לא, לכן לא טרח להשמיענו באיזה אופן הוא שנמנה את הכ"ח אותיות. וצ"ע מדוע לא נחה דעתו של מהרש"ו ז"ל בדברי הבית יוסף, הרי בשער הכונות מובא הנוסח המונה כ"ט תיבות ומוכרחים להגיהו, ומה לי השמטת הו' דולעלמי או הי' דשמיה. ובפרט, דאם נגיה כדברי הבית יוסף הדברים מתישבים טפי וכמו שביארנו.

סתירת ישוב הבית יוסף מתוך דברי רבינו האר"י ז"ל

ונראה פשוט שמהרש"ו ז"ל מיאן בתירוצו של הבית יוסף משום שהוא מנגד דברי רבינו האר"י ז"ל המפורשים בשער הכונות (דף ט"ז ע"ד) בענין ההמתקה הנוספת בשתי אותיות י"ה דשם אלהים, הנעשה עתה באמירת יהא שמיה רבא, כי שם ביאר דתיבת "שמיה" הם אותיות ש"ם י"ה ע"ש היטב. הרי מפורש שיש כונה מיוחדת בתיבת "שמיה" דוקא בהיותה מליאה י', ואם יכוין באמירתה שהיא חסרת י' מגרעות נתן ח"ו בהעדר המתקת הדינים בשלימות ודו"ק.

הסכמת המקובלים והפוסקים לישוב מהר"ש ויטאל ז"ל

ואנכי הרואה לרבותינו המקובלים שסברו וקבלו דברי מהרש"ו ז"ל, עיין בספר משנת חסידים מסכת הבריאה דערבית (פרק ה' אות י') מובא "לעלמי" בלי ו', וכן הוא בסידור האר"י לרבי יעקב קאפיל (שער הקדיש דף נ"ד ע"א). ועל כולם מרן הרש"ש ז"ל, בין בסידור הנדפס מחכמי אר"ץ (חלק א' דף פ"ד ע"א) ובין בסידור מכת"י היר"א (חלק א' עמ' 389), כתב הנוסח "לעלמי" ע"ש. וכך פסקו גדולי הפוסקים שכל בית ישראל נשען עליהם, מהר"י אלגאזי בספר שלמי צבור (דיני הקדיש אות כ"ה), וג"ע החיד"א ז"ל בספר קשר גודל (סימן ח' אות ט"ז), ומהר"ח פלאג'י בספר כף החיים (סימן י"ג אות י"ז), ובסידור בית עובד (דינים השייכים לאמירת הקדיש אות נ"ג).

ישוב מהר"ש ויטאל מפורש בספר הכונות הישן ובפרי עץ חיים

ועתה זכינו ויצא לאור עולם ספר הכונות הישן המסודר ע"י רבי אפרים פאנצירי ז"ל, מגדולי תלמידי מהרח"ו ז"ל בדמשק, והם מכתבי מהרח"ו ז"ל עצמו ששמע מפי רבו האר"י ז"ל ורשם אותם מיד סמוך לקבלתם, למזכרת, ושם (דף ס"א) כתוב מפורש שמנין הכ"ח אותיות הם בהשמטת אות ו' מתיבת "ולעלמי", וכ"ה בספר פרי עץ חיים (דובראוונא דף ל' ע"ד). ומהרש"ו ז"ל כיוון אל האמת המוחלטת כפי שיצאה מפי רבינו האר"י ז"ל.

הנוסח "לעלמי" מקורה טהור בספר התיקונים

ותהילות לאל עליון, מצאתי הדברים מפורשים בהקדמת תיקוני זוהר (דף י"ג ע"א) וז"ל: ובגין דא אמרין בקדיש "ועתה יגדל נא כח ה'", לקבל כ"ח אתוון אחרנין דאית באלין שבע תיבין, דאינון "יהא שמיה רבא מברך לעלם לעלמי עלמיא", ודא איהו העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כחו עכ"ל.

נימוק ההוראה לאור האמור

ובהגלות נגלות אור יקרות דברי הרשב"י זיע"א בתיקוני הזוהר, בלי שום ספק אין עוד מקום למש"כ הרב בית יוסף בתחילת דבריו "דנראה שאין לשנות ממטבע שטבעו חכמים בשביל שום דרשה, וכיון שקבלנו מקדמונינו לומר ולעלמי עלמיא כל המשנה ידו על התחתונה". דמה שהסמיכו הזכרת כ"ח תיבות דוקא על מאמר חז"ל "כל העונה אמן יהא שמיה רבא בכל כוחו" אינו מדרשת רבותינו

האחרונים, אלא מקורו טהור בדברי הרשב״י זיע״א בספר התיקונים, ואחרי שמפורש שם הנוסח ״לעלמי״ בלי ו׳, אין כאן שינוי מטבע שטבעו חכמים, אע״פ שבדברי הראשונים נזכר אחרת.

צא ולמד דרכי ההוראה ממה שכתב מרן הבית יוסף (או״ח סימן קמ״א) וז״ל: ומתוך לשון הרא״ש שכתב רבינו [הטור] יתבאר לך שצריך העולה לקרות בנחת עם שליח ציבור כדי שלא תהא ברכתו לבטלה, וכן כתבו התוספות בבא בתרא (דף ט״ו ע״א). ורבינו הגדול מהר״י אבוהב ז״ל כתב שמעתי שכתוב בספר הזוהר שאין לקרות כלל, אלא אחד, וראוי לחוש לדבריו אם האמת הוא כך, שאני לא ראיתיו כתוב אלא ששמעתיו עכ״ל. ואני הכותב זכיתי למוצאו והוא בפרשת ויקהל (דף ר״ב ע״ב) וז״ל: ואסיר למיקרי באורייתא בר חד בלחודוי, ושתקין ושמעין מלה מפומיה כאילו קבלין לה האי שעתא מטורא דסיני, ומאן דקרי באורייתא ליהוי חד קאים עליה ושתיק, דלא ישתכח בר דיבור חד בלחודוי, לא תרין דיבורים, לשון הקודש חד וחד הוא לא תרין, ואי תרין משתכחין בס״ת גריעותא דרזא דמהימנותא איהו וגריעו דיקרא דאורייתא וכו׳. וכיון דלדברי הזוהר אסור לקרות אלא אחד לבד ועכשיו שנהגו ששליח ציבור הוא הקורא העולה אסור לקרות, ״אע״פ שלדברי הפוסקים צריך לקרות, ואם לא יקרא כתבו דהוי ברכה לבטלה, מאחר שלא נזכר זה בתלמוד בהדיא, לא שבקינן דברי הזוהר מפני דברי הפוסקים״ עכ״ל.

והדברים ק״ו, אם במקום חשש ברכה לבטלה לא שבקינן דברי הזוהר מפני דברי הפוסקים, כ״ש בנד״ד שאין שום חשש איסור לדברי הפוסקים אם יאמר תיבת ״לעלמי״, עם ו׳ או בלי ו׳, דלא נשבוק דברי הזוהר המפורשים דהנוסח הוא בלי ו׳.

ובפרט אחרי הסכמת רבינו האר״י ז״ל, וגילוי סודם של דברים בענין פעולת כ״ח תיבות אלו דוקא כפי הנוסח שנזכר בתיקונים, פשוט שיש להוסיף עוד מה שכתב ג״ע החיד״א ז״ל בברכי יוסף (או״ח סימן מ״ו) בענין ברכת ״הנותן ליעף כח״, דאע״פ שכתב מרן ז״ל שאין לברך ברכה זו, מ״מ מנהג העולם לברך אותה עפ״ד רבינו האר״י ז״ל, וכתב דאף דאנו קבלנו הוראות מרן, קים לן דאלמלא מרן ז״ל אף הוא ראה דעת קדוש רבינו האר״י זצ״ל, גם הוא יורה לברכה ע״ש.

ולאור כל האמור עלתה הסכמתי לקבוע בסידור ״שער בנימין״ הנוסח ״לעלמי״ בלי תוספת ו׳, וכמו שראיתי לכל יוצאי סוריה בארץ מולדתי נוהגים, ועל צבאם החסיד חכם מ. מהדיב יצ״ו מלמ״ד של״א שינ״ה ממנהג אבותיו ורבותיו, מאחר וכן כתוב בהדיא בתיקוני הזוהר ובספר הכונות הישן ששמע מהרח״ו מפי רבינו האר״י ז״ל, וכהסכמת מרן הרש״ש ושאר גדולי הפוסקים שהבאנו לעיל. ואע״פ שעתה שמעתי מפי מקצת זקנים שהתפללו במדרש ״כותאב אלעתיק״ ובבית כנסת ״אלמנשה״ המעידים שבדמשק היו אומרים ולעלמי בתוספת ו׳, לא ראיתי צורך לציין זאת כדרך שציינתי שינויי מנהגים רבים בשולי הגליון של הסידור, כי כפי הנראה נהגו כן משום שבלשון שער הכונות נזכר ולעלמי בו׳, ולא ידעו הגרסא הנכונה והאמיתית, וברור לי שאם היו רואים אותה היו חוזרים בהם, שכן דרך קהל עדתינו מאז ומתמיד לקבוע הנהגותיהם בסדר העבודה כהוראות רבינו האר״י ותלמידו נאמן ביתו מהרח״ו זיע״א, ובפרט בענין זה שגם מרן הבית יוסף יודה דלא שבקינן דבריהם המפורשים בתיקוני זוהר. ושוב שמעתי מפי זקנים שבאו מדמשק עונים ואומרים ״לעלמי״ בלי תוספת ו׳.

זעיר ש״ם
הצעיר משה נתן חדיד ס״ט